

MADÁRTANI TÖREDÉK PETÉNYI SALAMON JÁNOS (1799–1855) HÁTRAHAGYOTT ÍRÁSAIBÓL

A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Mészáros Ferenc vezetésével.

Első töredék: GEN. ORIOLUS L.¹

Naumann az Oriolust a varjúféle madarakhoz (Coraces) számítja; Brehm az ülőlábúakhoz (Brachypodes); Schinz a maga faunájában a rovarevőkhöz (Insectivorae); Keyserling és Blasius közösen kiadott faunájukban az énekesmadarakhoz (Oscines) s e két utóbbi egyszersmind a rigókhöz (Turdidae).

Nemi jegyek

A csőr erős, hosszas kúpidomú, tövén kissé szélesre nyomott, de magas hátú (ormú), ormán gyöngén hajlott, kissé túlhajló hegyén sekély bevágással. – A szájnyílás hosszabb, mint a csüd; a szájszögleten csak néhány gyöngé és rövid serte foglal helyet; a tompahegyű homlok-hunczutka az orrlyukak hátsó széléig ér, meglehetősen közel a csőr (felső káva) széléhez; az orrlyukak – hátsó szélükön – oly távolban vannak egymástól, mint a milyen a csőr magassága, középtűt, a kávázúg (Astwinckel) és a hegye között értve. – Az orrlyukak közel vannak a homlok ütközőjéhez (tövéhez), oldalt teljesen szabadok és nyitvák, fordított tojásalakúak, azaz: hátul szélesebbek, elől keskenyebbek; egy-egy nagy, erős, felduzzadt hártya alatt nyílnak és belül, középtűkön hosszant átvonuló, keskeny-tojásdad szaglálólemezkevel vannak ellátva; a felső káva széle az orrlyuk alatt megvastagodott.

A nyelv szép lándzsaidomú, nagyobbbrészt szaruporczogós állományú, áttetsző, a hegye éles, középtűt mélyebb barázdával és egyszersmind azonkívül rojtosan osztott véggel; hátul erős, kiálló, osztott sarok; belül kicsiny és gyöngé, kívül pedig nagyobb és erős mellékfogakkal; a felső csőrpadlásrés többsoros gyöngé fogazattal.

A szemek mögött egy-egy meglehetősen tisztán kivehető kopasz folt mutatkozik.

A láb csüdjé rövid, éppen felényi oly hosszú, mint a lábszár, és oly hosszú, mint a középső ujj karom nélkül. A három mellső ujj a középsővel csak a tövén, a külső és a középső ellenben az első ízig van összenőve. (A sárgarigót már ez az egy jelenség is inkább a varjúfélékhez sorozza.) A hátsó ujj erős, hátul meglaposodott. Maga a láb puha. (Ez is közelebb viszi tehát a varjúfélékhez.) Az arasz táblás lemezekkel. – A karmok gyöngék, oldalt meglehetősen összenyomottak, alul kétélűek, erősen görbültek; a középső ujj karmának széle kissé kiálló és éles.

A szárnyak közép nagyságúak, meglehetősen szélesek; a hátsó szárny tollai alig érik túl a középszárnyéit; mindössze 20 evezőtoll van egy-egy szárnyban; közülök az első éppen felényi oly hosszú, mint a második, a 2-ik jóval rövidebb, mint a 4-ik, a 3-ik pedig valamennyi között a leghosszabb; míg a 17-ik evezőtoll – ha összevonva nyugszik – éppen középhelyet foglal el

a 9-ik és 10-ik között. Kifelé a 3-ik, 4-ik és 5-ik, befelé pedig csak a 2-ik és 3-ik evezőtoll keskenyedik meg.

A fark középnyagyságú; 12 tollból áll; a végén csaknem egyenesen elmetszettek mondható; az alsó farkfedő tollak $\frac{2}{3}$ -át, a felső farkfedők valamivel többet, mint a $\frac{1}{2}$ -ét érik el a fark egész hosszúságának.

A tollazat többnyire kemény és elkerekített; szép és kellemes szinezetű; uralkodó szín a sárga, s ez a megkülönböztető jel mindig állandó.

Második töredék:
ORIOLOUS ORIOLOUS (L.) 1758
(ARANY MÁLINKÓ)

Oriolus galbula L. 1766.

Sárga velyhe (Gömörben); Sárga rigó (átalán, de hibásan).

Sármalinkó; Szolgabíró (Borsodban); Arany málé (Sopron-megyében).

Faji jegyek.

A farcsík, a farkfedők s a farkalja, a szárny hegye s a szárny bélelő tollai szép sárga színűek. A kantár többé-kevésbé fekete.

A hím: aransárga; a kantár, szárny és farok fekete.

A nőstény és fiatal: felül csíz-zöld, alul fehéres, de feketés szárvonásokkal; a farok felső színe többé-kevésbé olajzöld.

Méretetek.

Nőstény. Hossza 23,7; szélessége 44,8; farka 8,5; csőre ívben 2,6; csüdje 2; középujja 2; ennek karma 0,7c/m.

Egy nőstény leírása.

(Lövetett 1842. máj. 22-én Budapest mellett.) Csőre barnavörös, felső kávája nagyobbreszt szennyes-sötétbarnavörössel befuttatva, az orrlyukak fölött legsárgásabb; belül, miként nyelve is, fehéres-vörös; a csupasz bőr szeme fölött és mögött feketebarna, alatta halványzöld.

Szemhéja feketés. A láb zöldes ólomszínű, szennyesfehér bevágásokkal. Az ujjak talpa piszkos-sárgászürke; a karmok sötétbarnák, hegyeik feketések.

A szárnybélés és a farkalja tollai, valamint a farok hegye (a középső farktollakon 0,4 c/m, a szélsőkön pedig 2,2 c/m szélességben) élénk sárga színűek.

A fejtető, nyakhátulja s a dolmány javarésze világos olajsárgás-zöld színű, elrejtett sötét szárvonalakkal; a vállak oldala feketebarnával kevert; a csíkozatlan farcsík olajos-aransárga.

A kis szárnyfedők csízzöldek, feketés felhőzettel; a nagy szárnyfedők és hátsó evezők kifelé olajos szürkezöldek, befelé feketeszürkék, a többi evező feketeszürke, zavarosfehér szegésekkel és végfoltocskákkal. Azelsőrendű evezők fedői, valamint a fiókszárny homályosfeketéek, az előbbieket nagy fehérsárga – a beljük nyuló fekete szárvonalaktól kissé osztott – végfoltokkal, melyek által szaggatott harántszalagocska keletkezik. A szárny mellső fele zöldesszürke; a farok töfele világossárgásan olajzöld, fekete szárvonalakkal, közepétől az

aransárga végszalag felé egyre feketébb; a farkon durvább szürkebarnás rejtett harántvonalak is láthatók; a fark alsó oldala elül s hátul aransárga, közepütt feketeszürke, de erős csízzöld lehelettel.

A pillák csízzöldek; a kantár sötétszürke, kissé csízzöldbe játszó; az áll szennyesen fehérszürke, olajosárga pettyekkel, a torok s az egész nyakeleje szennyesfehérszürke, előbbi kisebb és rejtett, utóbbi lefelé egyre nagyobb és színesebb sötétszürke, a hegy felé zöldesszürke szárvonalakkal, melyek a mell felé foltokká szélesednek. A pofa szürkésen csízzöld. A mell alja s a has közepe szennyesfehér, erősebb sárga lehelettel, az előbbi feketebarna szárvonalakkal, utóbbi jóformán folt nélkül. A test oldala ugyanilyen, de az aransárga lehelet már uralkodó színné vált. A lábszár belül szürkés és sárga, kívül csízzölden és fehérszürkésen habos.

Nagy költési foltjai voltak; belén 2 hosszúkás vakbél, izmos-bőnyés gyomrában két szétdarabolt cserebogár. Petefészékében borsónagyságú peték.

Fészkelése.

A turóczsentesmártoni erdőben 1846 májusán egy vékony cserfán talált fészek egy villaág és annak galyai között volt, az oldalágnak csaknem a végén, közel 6 méter magasságban. Valóságos csésze, kívülről 8 c/m magas, fenekén 13 c/m széles, peremének átmérője 10,5–13 c/m; belül 8–9,2 c/m széles és 6,6 c/m mély. Anyaga kívülről száraz falevél, széles száraz csátélevelekkel átfonva s igen finom pókhálóval átszöve; bélése finom fűszálakból került ki, peremén liba- és tyúktollakkal megtűzdelve. A fészek egész pereme gyöngéd, sárga pókhálóval volt az ágakhoz csinosan odaerősítve.

Egy másik, azon napon ugyanott talált fészek vastag tölgyfára volt építve, még pedig a legvastagabb törzságra egy vastag s egy oldalág közé. A helyszínen talált száraz levelekből és fűszálakból volt félzacskó-formára készítve, levelekkel és száraz fűszálakkal a galyakhoz odafonva és pókhálóval, melyen a pókok peteburka is rajta volt, odaerősítve. Madártoll és pihe is volt belefonva. Tojásdad belvilága finom fűszálakkal s beszótt kis tollakkal volt bélelve. Ágastul 13, a nélkül 9 c/m volt a hossza; tojásdad peremének átmérője 10,5 és 13,2 c/m; belső mélysége 8 c/m.

A Rákos-Keresztúron 1850-ben egy a főútra hajló almafa villás ágai között talált fészek legfeljebb 2,2 méternyi magasságban lehetett a föld színétől. Nagyrészt faháncsból készült, közbefont száraz falevelekkel, tyúktollakkal és pókhálósövetekkel; belül lószőrrel és czérnával kibélelve.

A rákoskeresztúri kertben 1854 május 16-ikán és 17-ikén mintegy 5-6 pár sárgarigó kergetődött szakadatlanul; még csak ekkor párosodva, kellemes fuvolahangokként hangzó füttyögetés közben. Párosodásuk ideje tehát körülbelül május közepére esik.

Táplálkozás.

Stetinay² a sárgarigók gyomrában tavasszal zöld fái poloskákat (Pentatoma) és cserebogarakat talált. – Én magam pedig azt figyeltem meg, midőn a rákoskeresztúri kertben, ősszel, ezer meg ezer káposztapillangó-hernyót faltak fel; s nemcsak maguk lakmároztak, hanem tollas fiókáikkal együtt le-lebocsátkoztak a fákról, a prédát serényen felkeresték és elnyeldesték.

Átalán véve igen szeretik a fántermő gyümölcsöket, legkivált a jó lágy és édes körteféléket; ezekért eljárogatnak a kertekbe s fiókáikat is táplálják vele.

Életmód.

A sárgarigók szerfelett nyughatatlan, örökös izgés-mozgásban levő, szakadatlanul ide s tova repdeső madarak. Déli álmuk idején kívül alig képesek csak néhány pillanatig is egy-egy helyen megmaradni; hanem folyvást ágról-ágra, fáról-fára repdesnek, a leggyorsabb repüléssel, e közben sokat kurjongatnak és egymást hívogatják. Atalán véve igen élénkek, úgyszólván szilajak s következésképen egész lényökben is szenvedélyesek.³

Június végén már a kertek fáin vezetgetik családjukat, e közben a fiatalokat gondosan etetgetvén. Ilyenkor a hím néha meglehetősen messzire eltávozik eleségért, rovarokat, körtét, cseresznyét vagy más bogyókat keresve s azután szerzeményével nyílsebességgel repül vissza családjához; míg ellenben a nőstény ezalatt közelben marad, örködve a kicsinyek felett s egy kis eleséget keresgélve.

A fiatalok folyvást csipognak, hangjukat a klyahi! glyahi!⁴ stb. szótagok közelítik meg leginkább. Az öregek ellenben, kivált a vadabb hímek, ha fészkeket vagy fiaikat veszély fenyegeti, erősen és csunyán – a macska hangjához hasonlóan – kiabálnak. – A fiatalok csakhamar elhagyják a fészket, mihelyest legelső tollaik kiütöztek s farkuk alig nőtt még egy hüvelyknyire (harmadfél centiméternyire); csak annyira megerősödtek légyen, hogy a galyakon már képesek magukat fentartani.

Vonulás.

1834-ben a sárgarigók augusztus végén és szeptember első napjain költöztek el Budapest vidékéről. Ugyanazon év május 5-ikén már láttam néhányat – mint legelső megérkezetteket – a Hradek-várhegyen Turopolyánál. – Tavasszal csaknem valamennyi költöző madár között legkésőbb érkezek meg, t. i. rendszeren csak akkor, midőn már nemcsak férgeket, hernyókat s egyéb rovarokat találnak táplálkozásukra, hanem már legalább néhány bogyó és gyümölcs, földi eper, körte stb. érőfélben van s megehető, tehát jóformán csak április végén vagy május elején.

Így 1835-ben e madarat csak május 1-én vettem legelőször észre a budapesti Nemzeti Múzeum kertjében. Egyébiránt az erdőkben néhány nappal előbb is megjelenhettek, minthogy költözködésük idején, mind tavasszal mind ősszel, minden erdős helyet fölkeresnek s még a fálvak és városok minden nagyobb fákkal beültetett helyeit, kertjeit s a szőlőket is meglátogatják.

1835 júniusban az egész Bánságban találkoztam sárgarigókkal, különösen a német részekben s a oláh és illír határon, a hol az országutak legangyobb részét cseresznyefákkal vannak szegélyezve.

Az adonyi szigeten 1848 április végén és május elején már jócskán találtam sárgarigókat. Szüntelenül énekeltek s költőhelyeket vagy már építőanyagokat keresgélve csatangoltak. Régebben e szigeten még sűrűbben fordultak elő, de – minthogy nyáron a gyümölcsöt, különösen az édes fajta körtét is eszik – a csöszök sokat lelövöldöztek közülök.

Pilisen a báró Nyáry-féle kertben szintén hallottam egy párocskát május végén füttyögetni; s így azt mondhatjuk, hogy a sárgarigó egész alsó Magyarországon meglehetősen sűrűn előfordul és költ is, a hol alkalmas lombos fák s erdőcskék kínálkoznak lakásául.

Gömörben az Oriolus csak Rőczeit fordul elő itt-ott a völgyekben, de feljebb éjszakra már nem hatol; a mint ezt 1846-ban Wágner⁵ Sumjáciban beszélte nekem.

1845-ben az Oriolusok már május 13-án énekeltek az ercsii angolkertben. 1839 augusztus 12-ikén néhány madár még szép fuvolahangokon énekelt hébe-hóba a rákoskeresztúri kerti erdőben.

Selmecezen és legközelebbi környékén, valamint feljebb a mély erdőségekben és völgyekben északnyugot felé nem fordul elő; de már közvetlen Selmece alatt Antalban, Báthnál, Bagonyánál már mindenütt, minthogy ott több tisztás hely s mezőségek vannak, tehát már enyhébb legű a vidék.

Az Oriolus átalán véve is már inkább déli, afrikai typus.

De nemcsak hogy későn érkeznek meg hozzánk a sárgarigók, hanem korán el is távoznak, még pedig már augusztus vége felé. Így például 1854-ben vettem észre, hogy egy Oriolus család augusztus 21-ikén és 22-ikén Budapest kertjein vonult keresztül a Nemzeti Múzeum közelében; útközben igen erősen hivogatták egymást, a nélkül azonban, hogy egyetlen fuvolaszerű hangot adtak volna.

Csalogató, hivogató füttyök. Éneklés, hang és beszéd.

E madár tulajdonképi éneke jelentéktelen, halk, töredezett hangokból álló csevegés, melybe hébe-hóba fuvolaszerű füttyögetése hangzik bele, ezáltal éneke fokozódik és kellemessé válik.

Legtöbbnyire ülve és pihenve énekel, tehát jobbadán dél idején, midőn már jóllakott és eléggé kitombolta magát s egy kissé megpihen.

Füttyögetése azonban csakugyan a legkellemesebb, legfuvolaszerűbb hangok egyike, Európának többi összes madaraié között. E hangok erősek, tiszták, teljes zengésűek, valódi értelemben fuvolaszerűek és fuvolahangok, melyek messziről kivehetők s a madár tanyájának egész vidékét kedvessé teszik. Hangzásuk körülbelül így fejezhető ki:

Filyo⁶ – tlyio – tyokalyio! Tyilyolyió – tyiktlyio – tyikolyió!

Ibiryio – iolyó – iolyió! Tyioilyio – tyioblyio!

Triolyio – iolyo! – tyiolo – iolyo! Tyiolyo – blyioio!

Tyliolyio – tyioilyo! Tyioilyio – tyioblyio!

Triblyio – fidlo – flyio!

Tribidlyio – flyüo – bdlyio! Uilfő – flyüo – olyio!

Tyibilyio! – tutulyio!

E lágy hangokban gazdag tételeket aztán a szótagváltozás, hangsúlyozás és az előadás gyorsaságára nézve, alkalmasint kedélyhangulatának különbözősége és szeszélye szerint, idomítja, változtatja a végtelenségig.

Csevegésében sok hang hasonló a kasza azon pengéséhez, midőn fenőkövel élesítik; sőt némelyik hang hasonlít az egykereű kenetlen targoncza nyikorgásához is.

Merő ellentétben állanak azonban ama melodikus-fuvolaszerű hangjaival némely rikácsoló kiáltásai, melyeket akkor hallat, ha valamely gyanús alak közeledtét veszi észre; a melyek tehát óvakodásra figyelmeztető, ijedtséget és fájdalmat kifejező hangok. Ezek körülbelül így hangzanak:

Kvrr – vaerrr! Mrrrvzsii! Mrzsizsi!

Krrrvzaevae! Mrrraevzsevae!

E hangok sokban hasonlítanak a macska nyávogásához. Szerfelett kellemetlenül hangzanak és nehezen utánozhatók.⁷

Ezeken kívül leggyakrabban hallat egészen rövid csalogató hangokat, melyek így hangzanak: Hu hu! heu hu!

---

¹ Forrás: Madártani töredékek Petényi J. Salamon írásaiból. Feldolg.: Csörgéy Titus. Bev.: Herman Ottó. Bp., 1904. 399 p. (Részlet) pp. 149–156.

Feldolgozta Herman Ottó és Pethő Gyula. Megjelent: Természetrizsi Füzetek, 1877. pp. 217–223.

---

² Petényi barátja és proselytája.

³ Herman Ottó a tolnamegyei Vörösmalmon 1882-ben megfigyelte, hogy a sárgarigók a tó fűzfáiról a vízre csapva fecskemódra fürödtek.

⁴ Az y betű kiejtendő, mélyebben mint az i, magasabban mint az ü. – H. O.

⁵ Petényi proselytája, kinek csinos ornithologiai gyűjteménye is volt.

⁶ Itt is az y betű mélyebb az i-nél.

⁷ Legjobban még azáltal, hogy a kifeszített tenyérre erősen kicsucsorított szájjal hosszú csókot nyomunk. A fuvolázást s e csókot fölváltva utánozván, a féltékeny hím megfedkezik óvatosságáról s bizton lövésre kapható. – H. O.